

Fusells, baionetes i sabres

L'exèrcit espanyol i Catalunya
(1898-1923)

DANIEL DÍAZ I ESCULIES

Daniel Díaz i Esculies

FUSELLS, BAIONETES
I SABRES

L'exèrcit espanyol i Catalunya
(1898-1923)

Publicacions de l'Abadia de Montserrat
2021

Aquest llibre ha estat publicat amb la col·laboració
de la Fundació Abadia de Montserrat 2025

FUNDACIÓ ABADIA DE MONTSERRAT, 2025

Primera edició, juny de 2021
© Daniel Díaz i Esculies, 2021
La propietat d'aquesta edició és de
Publicacions de l'Abadia de Montserrat
Ausiàs Marc, 92-98 – 08013 Barcelona
ISBN: 978-84-9191-180-7
Dipòsit legal: B. 8119-2021
Impress a Gráficas Rey

Disseny de la col·lecció: Jordi Avia i Blanca Hernández

A Maria Esculies Vila, la meva mare

«Ante todo hay que poner por delante la idea de que la existencia del Ejército está tan íntimamente ligada á la de la Nación, que no es posible la una sin la otra.»

Comandant FRANCISCO BARADO Y FONT
(1853-1922)

PRÒLEG

Daniel Díaz i Esculies, doctor en història contemporània per la Universitat de Barcelona, va néixer el 1952 a Sant Vicenç de Castellet, on continua residint. Al llarg de molts anys ha treballat a l'Institut de Manresa. La seva labor docent, però, no li ha impedit una dedicació contínua i aprofundida a la investigació, que ha donat lloc a tot un seguit de llibres i articles centrats en Catalunya, imprescindibles per als qui treballen sobre la guerra civil, sobre l'exili del 1939 i les seves conseqüències, i sobre els moviments d'oposició al franquisme, a l'exterior i a l'interior. En cap moment no ha oblidat que els historiadors han de reflectir la realitat, per dura i per penosa que sigui, i no s'ha deixat endur mai per les simplificacions ni pels sectarismes que entelen massa sovint les recerques sobre història contemporània. Aquest esforç l'ha obligat a consultar sempre totes les fonts possibles i a no plànyer hores per poder interpretar una documentació moltes vegades contradictòria o difícil d'entendre.

L'obra que ara tinc el goig de presentar i de publicar, *Fusells, baionetes i sabres*, manté aquestes mateixes característiques, amb l'única diferència que enceta un període i un tema que fins ara l'autor no havia tocat: l'exèrcit espanyol i Catalunya del 1898 al 1923, és a dir, des de la traumàtica pèrdua de les colònies de Cuba i de Filipines fins al començament de la dictadura de Primo de Rivera, en molts aspectes precursora del que seria després la llarga dictadura franquista.

El lector d'aquest llibre trobarà una síntesi àmplia, entenedora i documentada al màxim, de vint-i-cinc anys transcendents per a la història de Catalunya, durant els quals es desenvolupen uns moviments que trasbalsaran el sistema creat a partir de la restauració de la monarquia borbònica: el catalanisme —que durà a la creació de la Mancomunitat i a la petició frustrada d'un estatut de Catalunya— i el moviment obrer, que adquirirà una importància progressiva i durà a enfrontaments amb una patronal cada vegada més a la defensiva. Enmig de tot això, Daniel Díaz i Esculies situa el paper d'un exèrcit desmoralitzat per la derrota davant els nord-americans i recelós de l'augment tant del sentiment català com de les reivindicacions obreres, que no dubta a assaltar impu-

nement les publicacions de la Lliga Regionalista («La Veu de Catalunya» i el «Cu-Cut») o a atacar sense cap motiu les persones i institucions que considera antiespanyoles, a vegades amb el suport de grups marcadament anticatalans, els més exaltats dels quals eren els lerrouistes, fruit del que ara en diríem les clavegueres de l'estat. L'esperit de clan dels militars, d'altra banda, els dugué a demanar mesures que defensessin el que consideraven ofenses al seu honor, que motivaren la llei anomenada de jurisdiccions, que posava el codi militar per davant del civil, i afavorí la creació de les *Juntas de defensa*, que feien tremolar els governs de Madrid.

Un altre element que esdevé molt important durant aquests anys és la intervenció tantes vegades desafortunada de l'exèrcit al Marroc, concretament al Rif, que atíà l'antimilitarisme dels sectors obrers i tingué una manifestació de grans dimensions durant l'anomenada «Setmana tràgica» de Barcelona, que s'estengué a altres indrets de Catalunya i que donà lloc a manifestacions anticlericals que es repetirien amb més força el 1936, precisament per contrarestar el cop d'estat promogut pels militars que substituï la Segona República per la dictadura de Franco.

Aquestes pinzellades són una bona mostra de l'interès de *Fusells, baionetes i sabres*. El lector curiós hi trobarà un munt de similituds amb el que hem anat vivint al final del segle xx i durant el XXI, quan ja pensàvem que la democràcia s'havia imposat: revoltes d'estudiants esclafades per la policia o la guàrdia civil, censura civil o militar, justícia partidista i desassenyada, joc brut —a vegades en col·laboració amb una patronal immisericorde—, atacs sagnants contra el català i contra tot el que fes olor de catalanisme...

Esperem que Daniel Díaz i Esculies es decideixi a continuar aquesta recerca estenent-la a la dictadura de Primo de Rivera, a la Segona República —on els militars tenen també un paper decisiu— i a la dictadura de Franco. Tots li ho agraiem.

JOSEP MASSOT I MUNTANER

INTRODUCCIÓ

El 1898 l'Estat espanyol perdé els últims territoris d'aquell extens imperi conquerit a l'Edat Moderna. El desastre provocà un enorme impacte emocional en la societat, però no hi hagué cap revolta popular ni l'aixecament en armes de cap militar disposat a redimir la pàtria espanyola de l'abisme en què havia caigut. L'espanyolisme exacerbà sorgit durant la guerra contra els Estats Units es veié que era escuma. De seguida el mot «regeneració» va colonitzar el llenguatge polític. El donostiarra Pío Baroja explica, en to mofeta, que en un miserable barri madrileny una sabateria exhibia damunt de la porta d'entrada un pompos rêtol que deia «*A la regeneración del Calzado*». Aparegueren tota mena de regeneracionistes (catalanistes, espanyolistes, culturals, econòmics, etc.) que digueren la seva, però qui va materialitzar la idea fou el capità general de Catalunya Miguel Primo de Rivera que, identificant-se amb el «cirurgià de ferro» requerit per Joaquín Costa, el 1923, mercès a un cop d'estat no violent i el plàcet d'Alfons XIII, ocupà el poder. Al llarg d'aquest període la monarquia alfonsina es trobà en una situació de crisi quasi permanent: la ressaca del 98, la política colonial al Marroc (dues guerres que deixaren milers d'homes sense vida sobre els àrids camps de batalla) i les seves conseqüències, l'impacte de la Gran Guerra, que, tot i la neutralitat, acabà provocant una greu crisi social, el qüestionament per les *Juntas Militares de Defensa* de la supremacia del poder civil, l'onada de violència social que s'apoderà dels carrers de la Catalunya industrial, i el catalanisme, que segurament va ser la principal preocupació dels polítics de tots els governs.

Al llarg del període 1898-1923, Catalunya va superar les grans dificultats econòmiques derivades de la pèrdua dels mercats d'ultramar i experimentà unes profundes transformacions —demogràfiques, urbanístiques, econòmiques, culturals, polítiques, etc.— que la marcarien per la resta de la centúria. D'altra banda, el catalanisme va adquirir la majoria d'edat. Enfront de la identitat nacional espanyola (castellana) imposada per l'aparell de l'Estat se'n dreçà una altra d'alternativa, la catalana, sorgida de les entranyes de la societat. Es féu evident que l'enorme esforç homogeneïtzador (espanyolitzador) iniciat per la mo-

narquia borbònica al principi del segle XVIII —amb el parèntesi del Seixenni Revolucionari— havia fracassat. Per a l'Estat, el catalanisme era un dany que necessitava guariment, però la tossuda realitat es va imposar, i arribà a un punt en què els governs de la Restauració es veieren obligats a recórrer a l'execrada Lliga Regionalista —expressió dels interessos de la burgesia—, i el monarca a rebre els seus dirigents a Palau i a autoritzar que les quatre províncies, producte de l'esquarterament per l'Estat el 1833 del Principat, constituïssin la Mancomunitat, que encara que sols era la unitat administrativa de Catalunya, tenia un valor simbòlic molt gran. En canvi, el catalanisme fracassà en l'assoliment de l'autonomia política, la qual quedaria indefectiblement lligada a les esquerres republicanes que havien tingut una base social petita.

L'exèrcit, socialment desacreditat pel desastre, colpit per la crisi econòmica, dividit (*junteros*, africanistes i efímerament classes de tropa), pregonava un adolorit nacionalisme militar espanyolista que la societat catalana no entenia i rebutjava. Utilitzà tots els recursos al seu abast per a exterminar el puixant moviment catalanista; i com que el fi justifica els mitjans, no li importà descendir fins a la pinxeria i al trencament de la disciplina, perquè el considerava l'enterramorts d'aquella Espanya a la qual el 1898 el conservador Francisco Silvela havia dit que no li trobava el pols. L'exèrcit va fer caure ministres, condicionà i enderrocà governs, i fou el puntal i el mantenidor de l'ordre social durant la monarquia d'Alfons XIII.

Hi ha un bon nombre d'excel·lents investigacions sobre el darrer quart de segle de la Restauració a Catalunya que no citarem ací, però quant a la institució armada sols alguns l'han tractada de forma col·lateral, mentre que altres s'han centrat en determinats episodis que en el seu dia feren forrolla. El que no s'ha elaborat, o almenys nosaltres no en tenim coneixença, és un estudi global de la seva actuació durant el període que hem assenyalat, així com de les conseqüències que en el país va tenir la política militar dels successius governs. És per això que el propòsit del present llibre és contribuir a treure l'entrellat de la conflictiva relació entre l'exèrcit espanyol i Catalunya durant els darrers vint-i-cinc anys de la Restauració.

Per últim, volem expressar el nostre agraïment a Josep Massot i Muntaner a qui tantes i tan variades preguntes hem fet respecte a la nostra investigació, així com el nostre afecte per tants anys d'amistat.

Sant Vicenç de Castellet, 26 de novembre de 2020

I. 1898, L'ORIGEN

A partir de 1870 els països europeus més desenvolupats iniciaren una expansió territorial sense precedents per tot el planeta que finalitzà entorn del 1920, designada amb el nom d'imperialisme. En aquest període, l'Estat espanyol era una potència de segon ordre, i del seu *imperio donde nunca se ponía el sol* format a l'Edat Moderna, sols li'n restaven alguns arxipèlags en el Pacífic i les illes de Puerto Rico i Cuba a les Antilles, que eren en el punt de mira politicoestratègic de les grans potències.

A mitjan segle XIX els Estats Units havien començat la seva expansió imperialista; cercaven establir el seu poder al Pacífic amb el domini de l'arxipèlag espanyol de les Filipines i també a les Antilles, atesa la futura obertura del canal interoceànic de Panamà, que entraria en funcionament el 1914 durant el mandat de Woodrow Wilson. Els interessos americans a l'illa de Cuba eren econòmics —hi havia uns recursos considerables (canya de sucre, tabac, mineral de ferro)—, financers —havien invertit importants capitals en les plantacions i les explotacions mineres—, i estratègics (la posició de l'illa era clau per domini de les aigües antillanes).¹ Per part de l'Estat espanyol, a més dels importants interessos econòmics que tenia a l'illa vinculats al comerç colonial —ports, banca colonial, navilieres, exportadors de tèxtils, etc.— hi havia els de la seva burocràcia, que volia mantenir els llocs de treball; els de l'església, que posseïa extensos territoris i exercia una gran influència, els dels militars, que representaven la quinta essència de la unitat de l'imperi, i els sentimentals.²

La lluita d'alliberament nacional de la gran Antilla va ser llarga i donà lloc a tres guerres: la Gran Guerra (1868-1878), la *Guerra Chiquita* (1879-1880) i la guerra de la independència (1895-1898). El pacte de Zanjón, amb què conclougué la primera, permeté que Cuba, igual que Puerto Rico, enviés diputats a les Corts de la metròpoli.³ Les dues

1. RENOUVIN, Pierre: *Historia de las relaciones internacionales*. Tom II. Vol. 1. Aguilar. Madrid, 1969, p. 480.

2. BALFOUR, Sebastian: *El fin del imperio español*. Crítica. Barcelona, 1997, p. 25.

3. «El Globo» (Madrid), 7 de març de 1878, p. 2.

illes enviaren a la *Villa i Corte* quaranta diputats. Tant a la metròpoli com a les colònies els comicis eren pura ficció.

Els aixecaments armats que simultàniament es produïren a diversos punts de Cuba el 24 de febrer de 1895 foren l'inici de la definitiva guerra d'alliberament nacional. Els independentistes s'organitzaren en unitats guerrilleres integrades per blancs i negres pobres que comptaven amb el suport de la població civil, que els informava dels moviments de l'exèrcit colonial. A finals d'any el capità general, el pactista Martínez Campos, havia perdut el control de la situació —fins i tot a l'Havana hi havia por— i com que es negà a aplicar mesures radicals dimití. Per a aixafar els patriotes, el president Antonio Cánovas del Castillo —ferm defensor de l'*statu quo* colonial— designà el febrer de 1896 com a substitut un militar dur, el general Valeriano Weyler. Aquest —que considerava la política de Cánovas «vertaderament nacional i patriòtica»,⁴ va procedir sense contemplacions: practicà la guerra bruta mitjançant les *reconcentraciones*, que ben aviat també imitarien els britànics a Sud-àfrica en la segona guerra contra els bòers i molt més endavant els nord-americans al Vietnam. Amb les *reconcentraciones*, que el general Ramón Blanco liquidaria el 31 de març de 1898 al·legant la considerable pacificació de les províncies occidentals,⁵ es desplaçava forçadament els camperols a indrets controlats per guarnicions militars on la població no disposava de vivendes i estava mancada d'alimentació i treball, cosa que originà milers de morts per inanició.

Les lleves sempre havien estat molt impopulars perquè se les considerava una imposició injusta de l'Estat a les classes subordinades; és per això que el 1895 la premsa catalanista es féu ressò de la campanya de l'Associació Popular Regionalista que acusava el govern central d'haver-se endut de Catalunya 2.300 soldats més dels que, segons la llei de lleves, li corresponien; també afirmava que a les files de l'exèrcit espanyol hi havia uns 6.000 soldats catalans quintats de manera fraudulenta. A iniciativa de l'esmentada Associació Popular, a finals de novembre la Diputació Provincial de Barcelona acordà adreçar-se a Madrid reclamant els minyons reclutats de més. A la Diputació de Tarragona, el diputat per Reus Antoni Serra féu constar en acta la benèfica campanya de l'Associació, i volgué constituir una comissió que comptabilitzés quants minyons de més havien correspost a la província; estudiaria també la forma de reclamar al govern el retorn a casa dels dits minyons i la devolució de l'import als qui s'haguessin redimit.

4. «La Vanguardia» (Barcelona), 13 de desembre de 1897, p. 2.

5. «La Correspondencia Militar» (Madrid), 1 d'abril de 1898, p. 2.

Seria una actuació que haurien de realitzar conjuntament les quatre diputacions catalanes.⁶

L'efecte guerra provocà una considerable caiguda d'efectius en les llesves. La disminució no sols obeïa als pròfugs, sinó també als exclosos per motius legals d'ordre divers: inutilitat física, no donar la talla, ser fill de vídua, de pare pobre sexagenari, etc. L'elevat volum de minyons exclosos no ho era pels motius que preveia la llei sinó pel frau comès mercès a la intervenció dels cacics —pràctica usual del règim de la Restauració— en els ajuntaments i les diputacions provincials. Es donava el cas que en algunes províncies els exclosos no arribaven al 30 %, mentre que en altres pujaven fins als 80 %. En la llei de 1896, en el conjunt de l'Estat, el volum d'exclosos va ser el 50,5 %.⁷ A més, tot i que la llei de reclutament i reemplaçament de 1885 establia en el seu article primer que el servei militar era obligatori per a tots els espanyols, legalment, però, es podia evitar fer-lo mitjançant la redempció en metàl·lic (1.500 pessetes) i la substitució, cosa que explica que la classe de tropa estigués formada quasi exclusivament pels elements procedents dels sectors més pobres de la societat. Els pròfugs eludien la incorporació a files fugint clandestinament, sobretot a l'Estat francès o a països llatinoamericans, amb la col·laboració en molts casos d'agències d'emigració que els proporcionaven documentació —de vegades falsa—, ofertes de treball, el viatge pagat i altres avantatges. També facilitaven les sortides elements coneixedors de les fronteres i els seus encontorns, així com inspectors i agents de policia venals. L'agost de 1896 la premsa informava que a Perpinyà (Catalunya del Nord) s'havia concentrat una gran quantitat de joves que havien aconseguit burlar la vigilància de les autoritats de la frontera; tots declararen que no tindrien cap inconvenient de marxar a fer la guerra a Cuba si els rics també hi anaven.⁸ A Galícia, on l'emigració transoceànica era tradicional, molts pròfugs enfilaven el camí cap a Portugal, on solien embarcar en els ports de Lisboa i Oporto. Per a aturar aquest corrent clandestí les autoritats espanyoles extremaren la vigilància tant sobre les agències com a les fronteres.

A l'Estat espanyol, el cost humà de la guerra contra els independen-

6. Segons les dades publicades pel Foment del Treball Nacional, les redempcions del servei militar que Catalunya va pagar a l'Estat en l'exercici 1894-95 ascendiren a 136.999.062,53 pessetes. MARINELLO, Manuel: *La verdad del catalanismo*. Establecimiento Tipográfico de Felipe Fiol. Barcelona, 1901, pp. 104, 197-198; «La Vanguardia», 27 de novembre de 1895, p. 3; «Lo Catalanista» (Sabadell), 8 de desembre de 1895, p. 14.

7. «El Imparcial» (Madrid), 2 d'octubre de 1896, p. 1.

8. «El Imparcial», 24 d'agost de 1896, p. 2.

tistes cubans no li sortia de franc. Fins al desembre de 1896 havien arribat a l'illa 190.413 soldats. Des de principis de març de 1895 a fins al 15 de març de 1897 als hospitals n'havien mort 16.683, majoritàriament a conseqüència de malalties (vòmit o febre groga, febres palúdiques, tuberculosi, etc.). Per inutilitat o malaltia se n'havia repatriat 10.138, encara que per raons humanitàries i econòmiques hauria calgut que 35.000 o 40.000 més també fossin repatriats.⁹ Un recompte dels soldats morts durant la primera desena del mes de juliol de 1897, extrapolable a tota la guerra, assenyala que els caiguts en els enfrontaments armats sols representaven el 4,28 % del total, mentre que els morts per malalties ascendien al 95,72 %, fet que posava de relleu la manca d'higiene i la precarietat del sistema sanitari de l'exèrcit espanyol;¹⁰ a més, les tropes estaven mal alimentades i esgotades per la fatiga. L'elevada mortalitat de soldats fora del camp de batalla no era, però, una especificitat de l'exèrcit espanyol, sinó un tret comú dels exèrcits colonials que intervenien en les guerres dels territoris tropicals.

Després de l'assassinat de Cánovas l'agost de 1897, es formà el govern Sagasta, que donà un gir de cent vuitanta graus a la política basada en l'ús exclusiu de la via armada a Cuba. El cabdill liberal enterrava el seu aplaudit discurs saturnià en seu parlamentària de dos anys enrere en el sentit que l'Estat espanyol estava disposat «*a consumir la última peseta de su tesoro y a sacrificar hasta el último de sus hijos antes de consentir que nadie, absolutamente nadie, le arrebate un palmo de su sagrado territorio*».¹¹ El nou govern disposà la concessió de l'autonomia a les Antilles, va cessar el capità general de Cuba Weyler —que estava guanyant la guerra en el camp de batalla però la perdia en el mediàtic i el polític— bo i desoïnt els telegrames que li enviaren els bel·licosos grups de pressió espanyolistes de l'illa perquè el mantingués en el càrrec. Confia l'aplicació de la nova política al general Blanco i decretà una amnistia general a Cuba, Puerto Rico i les Filipines. A finals de novembre es publicaven dos reials decrets: en un s'establí la igualtat de drets polítics entre els espanyols residents a les Antilles i els de la metròpoli, i en l'altre l'autonomia de Cuba i Puerto Rico.¹² Amb aquest sobtat gir el govern volia evitar la intervenció armada dels nord-americans a l'illa. Els espanyols unionistes de l'Havana, contra-

9. «Heraldo de Madrid» (Madrid), 11 d'abril de 1897, p. 1.

10. «El Imparcial», 13 d'agost de 1898, p. 2.

11. «Diario de las Sesiones de Cortes». Congrés dels Diputats. Sessió del 2 d'abril de 1895.

12. «Gaceta de Madrid» (Madrid), 26 de novembre de 1897; «Gaceta de Madrid», 27 de novembre de 1897.

ris a la política de concessions dels liberals, aprofitaren la festa que la nit de Nadal tenia lloc al Parque Central per a formar una manifestació que es dirigí a la redacció del «Diario de la Marina» per a protestar contra l'autonomia. Les forces de l'ordre sols pogueren dissoldre'ls carregant amb sabres.¹³

El règim autonòmic cubà, que tenia com a objectiu l'estabilització de la situació, es posà en funcionament l'1 de gener de 1898; els ministres del govern juraren els càrrecs davant el general Blanco. L'advocat i periodista José María Gálvez, fundador del Partido Liberal Autonomista de Cuba, en va ocupar la presidència. Les perspectives de futur d'aquest govern eren dolentes atès que els independentistes el rebutjaven perquè entenien que no tenia altra finalitat que provocar la divisió dels cubans, els espanyolistes l'abominaven i els nord-americans estaven decidits a fer-se amb l'illa. Quant als darrers, el rotatiu madrileny «El Correo Militar» lúcidament negava el repetit argument que no ambicionaven territoris ni desitjaven la guerra, i afegia: «*No negamos que si pudiéramos dominar la insurrección, sería un argumento incontrastable para la acción diplomática; mas aun así y todo dudamos muchísimo que los Estados de la Unión se rindieran en el terreno diplomático. Pero en fin, como el clavo no está en la manigua, por muchos golpes que allí le asestemos el clavo no se ha de clavar. La guerra la han provocado los yankees, la sostienen y la dirigen los yankees y no se terminará hasta que a los yankees convenga que se acabe*».¹⁴ D'altra banda, Puerto Rico constituí el seu govern el 8 de febrer, sota la presidència de Francisco Mariano Quiñones.

El govern dels Estats Units, que lentament preparava la seva intervenció a la gran Antilla, aprofità els informes del seu cònsol a l'Havana, Fitzhugh Lee, i les cròniques trameses pels periodistes, degudament inflades, sobre els avalots dels dies 13 i 14 de gener de 1898 causats pels unionistes i dirigits contra la política de Sagasta, per a enviar a aquesta ciutat el cuirassat *Maine*, amb l'argument de protegir els interessos dels seus nacionals. Va fondejar a la badia de l'Havana el 25 i suscità una enorme sorpresa de la ciutadania illenca. Les autoritats espanyoles, coneixedores de la seva arribada, establiren un dispositiu de seguretat per a impedir manifestacions d'hostilitat als mariners. Poc després arribava a Matanzas el creuer *Montgomery*, que tingué una rebuda excel·lent; simultàniament abandonava el port el creuer *Brooklyn*. Els americans havien començat un bloqueig no declarat, ja que a les cos-

13. «El Imparcial», 26 de desembre de 1897, p. 3.

14. «El Correo Militar» (Madrid), 9 de febrer de 1898, p. 1.

tes cubanes o a prop, entre creuers, cuirassats i torpediners, tenien desplegats un total de 16 vaixells. El vespre del 15 de febrer se sentí per tota la ciutat una forta explosió que havia tingut lloc en el *Maine*. El vaixell quedà trencat per la meitat, la popa s'incendià i lentament s'enfonsà; a la matinada, fora de l'aigua sols quedava una massa informe de ferros. Dos oficials i 264 elements de la tripulació resultaren morts. El general Blanco comunicava a Madrid el sinistre, que atribuïa a un fet casual, que podria haver estat una deflagració a les calderes, i assenyalava que tots els elements disponibles de la capital col·laboraren en les tasques d'auxili i salvament. Arribaren dos canoners americans per a prestar auxili i recollir els supervivents. Encara que els diaris americans de l'endemà opinaven que l'explosió havia estat un accident casual, l'«*Evening Journal*» considerava tal cosa inversemblant, i el «*New York Journal*» oferia un premi de 50.000 dòlars a qui aconseguís descobrir que l'explosió no era un accident sinó un acte criminal, i en el cas de ser així, qui n'eren els autors.¹⁵ No hi hagué acord quant a les causes de l'explosió del *Maine*. L'informe oficial de la marina espanyola conclouia que es degué a causes internes, mentre que la comissió d'investigació nord-americana dictaminà que fou provocada per una mina; no feia cap esment, però, dels autors ni de l'Estat espanyol.

El mes de març, Stewart Lyndon Woodford, ministre plenipotenciari nord-americà a Madrid, proposà al govern espanyol la compra de l'illa de Cuba, cosa que va ser rebutjada. La proposta, però, no era nova ja que Washington l'havia feta sense èxit el 1854 («*vender la isla de Cuba equivaldria a vender el honor del país*»), havia manifestat en seu parlamentària el ministre d'Estat Claudio Antón de Luzuriaga,¹⁶ i l'havia renovada al president del consell de ministres Joan Prim el 1869. Woodford plantejà poc després un armistici unilateral amb la mediació del seu país per a aconseguir una ràpida pacificació a Cuba, però tampoc no hi hagué entesa. L'armistici sense condicions el presentaria l'Estat espanyol al departament d'Estat, sota la pressió de les potències europees, a mitjan abril, i el capità general el publicaria a l'illa. Davant l'actitud obertament annexionista dels Estats Units, Madrid, amb el suport dels homes de negocis i propietaris cubans, va instrumentalitzar en benefici propi les institucions autònomes de l'illa. Així l'1 d'abril de 1898 el president Gálvez enviava un telegrama al pre-

15. SOLDEVILLA, Fernando: *El año político, 1898*. Imprenta de Enrique Rojas. Madrid, 1899², pp. 25, 34, 49, 51-53.

16. «Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes». Sessió del 18 de desembre de 1854.

sident McKinley en el qual li comunicava que els independentistes rebels eren una minoria, mentre que els autonomistes representaven la majoria del poble de Cuba; aquest, continuava, ja era un poble lliure, que legítimament volia regir els seus destins; per tant, seria una iniquitat disposar-ne sense el seu consentiment. I encara afegia que el govern autònom de Cuba esperava que el president dels Estats Units guardaria als drets dels cubans la consideració i el respecte que en justícia se'ls devia.¹⁷ Així doncs, es dreçava l'autonomia enfront de les ànsies anexionistes nord-americanes.

El 20 d'abril a Madrid tenia lloc l'obertura solemne de les Corts del regne al palau del Senat. La reina regent Maria Cristina d'Àustria llegí un discurs centrat en el conflicte amb els Estats Units que finalitzà amb uns mots que sonaven a desideràtum: «*Señores Diputados y Senadores: Por oscuro y sombrío que el porvenir se nos presente, no han de ser superiores las dificultades que nos rodean a las energías del país para vencerlas. Con un ejército de mar y tierra cuyas gloriosas tradiciones enardecen su valor ingénito; con una nación unida y compacta ante la agresión extranjera, y con aquella fe en Dios que guió siempre a nuestros mayores en las grandes crisis de la historia, atravesaremos también, sin mengua de nuestra honra, la que hoy se intenta provocarnos sin razón y sin justicia*».¹⁸

El fracàs de la via diplomàtica havia donat pas a la militar. La població nord-americana era partidària de la guerra mercès a les campanyes de la premsa groga de Joseph Pulitzer i William Randolph Hearst. L'11 d'abril el president McKinley demanà al Congrés que l'autoritzés i li atorgués poders per a l'adopció de mesures per a acabar les hostilitats entre el govern espanyol i el poble cubà, per a assegurar la instal·lació a l'illa d'un govern estable capaç de mantenir l'ordre i de complir les seves obligacions internacionals i garantir la pau; així mateix demanava que se l'autoritzés a utilitzar les forces militars per a aconseguir aquests fins. El mateix 20 d'abril McKinley sancionava la *joint resolution* del Congrés, la qual deia: el govern dels Estats Units reconeixia que el poble de Cuba era i havia de ser lliure i independent, exigia al govern espanyol que d'immediat retirés les seves forces terrestres i navals, autoritzava el president a utilitzar totes les forces armades, i negava que els Estats Units tinguessin el propòsit d'exercir cap sobirania ni intervenció en el govern de l'illa llevat que fos per a pacificar-la.¹⁹

17. SOLDEVILLA, Fernando: *El año político...*, pp. 111-112.

18. *Ibid.*, pp. 161-162.

19. «El Imparcial», 12 d'abril de 1898, pp. 2-3; «El Imparcial», 20 d'abril de 1898, p. 1.

La borsa madrilenya reaccionà amb pànic a la decisió del mandatari nord-americà; gairebé no es feren operacions i s'alçaren veus que demanaven la seva clausura immediata. El govern conegué l'ultimàtum dels Estats Units abans que Woodford el presentés a l'Estat espanyol, de manera que aquest comunicà el dia 21 al representant nord-americà la ruptura de les relacions i va lliurar-li els seus passaports. La declaració de guerra dels Estats Units va ser oficial el dia 25, després d'haver-la votada les dues cambres, però l'estat de guerra era fixat al dia 21, cosa que permetia justificar que l'esquadra americana de l'almirall Sampson hagués procedit de seguida al bloqueig de Cuba i a la captura de mercants espanyols. Davant el conflicte entre l'Estat espanyol i els Estats Units les grans potències mantingueren un posicionament distant perquè no es volien indisposar amb el colós nord-americà. Amb la declaració de guerra, el Congrés dels Diputats acordà per aclamació enviar una salutació a l'exèrcit, la marina, els voluntaris i els insulars i peninsulars que defensaven la «*integridad del territorio espanyol*»;²⁰ poc després el govern ordenà al contraalmirall Pascual Cervera que amb la seva esquadra es dirigís a Cuba. Els caps militars navals eren conscients de la inferioritat tècnica que tenien respecte a la marina nord-americana i que marxaven directament a la mort en cas d'enfrontament. Que l'exèrcit espanyol no estava en condicions d'afrontar una guerra internacional ja ho havia fet públic el tinent general Pedro Ruiz Dana, particip de la tercera guerra carlina al País Basc, el 1876 quan escriví que «*carecemos de la mayor parte de elementos que constituyen los ejércitos modernos*».²¹ L'esquadra espanyola aconseguiria eludir la vigilància de la flota nord-americana i ancorar a Santiago el 19 de maig.

Els excessos de les autoritats colonials, la corrupció funcional, etc. foren les causes que a finals d'agost de 1896 a l'Estat espanyol se li hagueren encès un altre foc: a les Filipines —colònia regida pels militars i el clergat— l'associació Katipunan (Suprema i Venerable Associació dels Fills del Poble) iniciava una revolta independentista protagonitzada per més de mil tagals. Disposaven de molt poques armes de foc, fet que els deixava en una posició de clara inferioritat a l'hora d'enfrontar-se amb l'exèrcit espanyol. Els seus caps eren, majoritàriament, autoritats municipals i persones acabalades dels pobles. En previsió del que pogués

20. Segons el rotatiu «El Imparcial» (23 d'abril de 1898, p. 2), l'almirall Sampson començà el bloqueig de les costes del nord i del sud-oest de Cuba fins a Cienfuegos el 22 d'abril; «Diario de las Sesiones de Cortes». Congrés dels Diputats. Sessió del 25 d'abril de 1898.

21. RUIZ DANA, Pedro: *Estudios sobre la Guerra Civil en el norte, de 1872 a 1876*. Imp. a cargo de J. J. de las Heras. Madrid, 1876, p. 5.

succeir, el capità general Ramón Blanco —que proclamà l'estat de guerra a Manila i a set províncies limítrofes— sollicità a Madrid l'enviament de mil soldats i la creació d'un batalló de voluntaris locals. El govern va satisfer amb escriure la petició del general enviant-li dos batallons, 2.000 homes equipats amb fusell Mauser, i disposà que immediatament sortissin cap a l'arxipèlag dos creuers. La revolta de seguida es va estendre i va incrementar el volum dels seus efectius; les forces colonials que cercaven liquidar-la ràpidament exerciren una cruel repressió.²² Ací, a diferència de les Antilles, no es buscà una sortida autonòmica a la guerra.

Amb una tropa que tenia unes condicions de vida igual que les de les Antilles, el general Blanco no aconseguia derrotar l'aixecament; la seva actuació generà desconfiança a Madrid i perdé el càrrec. A principis de desembre desembarcava a Manila el seu substitut, el general Camilo García de Polavieja, conegut com «el general cristià» per la seva religiositat, i a mitjan mes el govern Cánovas li enviava 6.000 soldats. Polavieja incrementà la repressió contra els independentistes (ordenà l'afusellament del doctor José Rizal) i, igual que Weyler a Cuba, procedí a la concentració dels camperols.²³ Quan a mitjan abril de 1897 renuncià al càrrec per motius de salut i per no arribar-li els reforços sollicitats, els independentistes es trobaven molt afeblits, però l'arxipèlag estava fora de control. La guerra continuà durant el govern del seu successor, el general Fernando Primo de Rivera, que amb la utilització d'unitats de voluntaris filipins va dur a terme operacions militars combinades amb la concessió de perdons, fórmula que li donà bons resultats. L'aixecament finalitzà amb el pacte de Biac-na-Bató, mitjan desembre de 1897, pel qual els independentistes reconegueren la sobirania de l'Estat espanyol a les Filipines; els principals líders de l'aixecament perceberen 800.000 pesos i s'exiliaren a la colònia britànica de Hong Kong, des d'on ordenaren la desmobilització de la guerrilla, l'alliberament dels presoners que estaven en el seu poder i el lliurament de les armes.²⁴ Encara que oficialment el conflicte havia acabat, la situació més aviat era una treva.

La pau va durar ben poc a les Filipines. A mitjanit del 30 d'abril de 1898, l'esquadra nord-americana, amb una gran superioritat de mitjans,

22. SOLDEVILLA, Fernando: *El año político, 1896*. Imprenta de Enrique Fernández de Rojas. Madrid, 1897, pp. 354, 356-357.

23. «La Vanguardia», 27 de desembre de 1896, p. 6.

24. SOLDEVILLA, Fernando: *El año político, 1898*, pp. 15-19; «El Imparcial», 22 de gener de 1898, p. 1; «El Imparcial», 3 de febrer de 1898, pp. 1-2.

entrava a la badia de Manila i l'endemà, en poques hores, desfeia bona part de l'espanyola davant el port de Cavite, mentre que els comandants d'altres embarcacions, per a evitar que caiguessin en mans de l'enemic, n'ordenaren l'enfonsament. Tota l'esquadra havia desaparegut i les bateries de Cavite estaven destruïdes. Els còsols de Manila s'entrevistaren amb el comodor nord-americà George S. Dewey i aconseguiren que aquest no hostilitzés la ciutat mentre no s'obris foc contra la seva esquadra.²⁵ El comodor bloquejà la capital, els independentistes l'encerclaren i l'atacaren, i aviat s'estengué la fam. Resulta sorprenent que amb poques o cap possibilitat d'aconseguir alterar el més mínim la situació de les Filipines, a mitjan juny sortís de Cadis l'esquadra de reserva de l'almirall Manuel de la Cámara, que en arribar a Port Saïd, controlat pels britànics, no fou autoritzada a passar pel canal de Suez i hagué de tornar a l'Estat espanyol.²⁶ El 13 d'agost Dewey exigí la capitulació de Manila en el termini d'una hora, cosa a la qual el capità general Basilio Agustín es negà i per això l'esquadra obrí foc; al cap de poc la ciutat es rendí incondicionalment. Aquest fet tingué lloc un dia després de l'armistici entre Madrid i Washington, cosa que el capità general desconeixia.

Després de dominar el mar a les Filipines, els nord-americans es disposaren a ocupar Cuba. El 23 de juny, en fer-se de dia, l'esquadra nord-americana es desplegà al llarg de la costa i canonejà diversos indrets fortificats de l'est i l'oest de Santiago; els set mil primers elements d'infanteria desembarcaven amb gran facilitat a Daiquiri mercès a l'expulsió per l'esquadra de les forces espanyoles, i s'unien als independentistes sortits de la manigua que cridaven *Viva Cuba independiente*.²⁷ Nord-americans i cubans encerclaren Santiago. El 2 de juliol el capità general de l'illa ordenà a Cervera l'embarcament de les tropes que lluitaven a terra i que l'esquadra deixés la badia de Santiago, on estava bloquejada. Sortia l'endemà al matí, i en combat desigual s'enfrontava amb els nord-americans; el resultat va ser desastrós: uns vaixells foren destruïts i altres —encesos i desballestats— encallaren per ordre dels seus caps. El 4 de juliol, amb motiu del dia de la independència dels Estats Units, l'almirall William P. Sampson va oferir la victòria a la nació. Per la seva part, l'editorial de «El Imparcial» de Madrid del 5 començava dient: «*Día tristísimo, día de cruel amargura el de*

25. SOLDEVILLA, Fernando: *El año político, 1898*, pp. 191-197.

26. *Ibid.*, pp. 264, 284; «La Vanguardia», 2 de juliol de 1898, p. 5; «La Vanguardia», 11 de juliol de 1898, p. 3.

27. «El Imparcial», 24 de juny de 1898, p. 1.

ayer».²⁸ La batalla terrestre continuà un quants dies més. A Santiago, el 15 de juliol els espanyols signaven la capitulació que, per desig dels nord-americans, no comptà amb presència dels líders cubans. S'arrià la bandera espanyola i es va hissar la dels Estats Units. Puerto Rico seria ocupat a finals de mes.

El 12 d'agost, a Washington, Jules Cambon, ambaixador extraordinari i plenipotenciari de la República francesa, i William R. Day, secretari d'Estat dels Estats Units, firmaven el protocol dels preliminars de la pau —redactat en anglès i francès—, segons els quals l'Estat espanyol renunciava a la seva sobirania sobre l'illa de Cuba i cedia als Estats Units la de Puerto Rico, cosa que comportava la suspensió de les hostilitats. El colofó de la guerra hispano-estatunidenca fou el tractat de París (10-XII-1898), pel qual l'Estat espanyol renunciava a qualsevol dret de sobirania i propietat sobre Cuba, que quedava ocupada pels Estats Units; cedia a aquest país Puerto Rico i l'illa de Guam; així mateix li cedia l'arxipèlag de les Filipines, pel qual percebria vint milions de dòlars. De l'imperi espanyol encara en restaven els arxipèlags del Pacífic que Madrid va vendre el juny de 1899 a Alemanya per 25 milions de pessetes.

28. «El Imparcial», 5 de juliol de 1898, p. 1.

SUMARI

Pròleg, per Josep Massot i Muntaner	7
Introducció	9
I. 1898, l'origen.....	11
II. Pirotècnia patriotera	23
III. Paisatge de després de les derrotes	43
IV. Catalunya no ha mort	57
V. Un exèrcit rampant	81
VI. Intervenció electoral i agitació catalanista.....	97
VII. La tempesta	115
VIII. <i>Eppur si muove</i>	137
IX. Un altre pas de rosca	157
X. El Marroc, motor de frustració	179
XI. L'imperi del sabre i el màuser	195
XII. Un estiu calorós	217
XIII. « <i>Hay que cerrar los ojos a la razón</i> »	237
XIV. Temps difícils	261
XV. Escac i mat a la monarquia constitucional	285
Conclusions.....	317
Llibres, opuscles i articles de diaris i revistes	325
Prensa	335
Altres fonts	339
Índex de noms.....	341

La institució militar ha exercit un paper fonamental en l'evolució política de Catalunya i de l'Estat espanyol a l'edat contemporània. El període comprès entre 1898 –pèrdua de les últimes colònies d'ultramar– i el 1923 –liquidació de la monarquia constitucional i establiment d'una dictadura pel general Primo de Rivera després de *pronunciar-se* a Barcelona– al Principat resultà especialment agitat: la ressaca del 98 i la irrupció del catalanisme polític, les guerres colonials al Marroc, l'impacte de la Gran Guerra, el sorgiment de les *Juntas Militares de Defensa*, la intensa lluita obrera i l'esclat d'una onada de violència sense precedents, etc. És per això que el propòsit d'aquest llibre és contribuir a treure l'entrellat de la conflictiva relació entre l'exèrcit espanyol i Catalunya en el període esmentat amb el monarca Alfons XIII com a rei-soldat.

TEXTOS I ESTUDIS DE CULTURA CATALANA

Publicacions de l'Abadia de Montserrat